

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University
Lahore (Pakistan)
Vol: 3, Jan.-June 2017, PP63-72

☆ ڈاکٹر منیر گجر

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2017ء، مسلسل شماره 3

ہیروارث شاہ و بیچ نامکی رنگ

Abstract

The portrayal of events in a written drama must be that strong that a reader can construct the scene and envision the situation without any hurdle. Waris Shah's "Heer" has not been written as a drama but it contains all the basic requirements of a drama. This article is an endeavor to ascertain the fact that the "Heer" of Waris Shah may be treated as a drama. Looking into it, you will find tragedy, comedy, suspense, thrill, action and romance, the basics to make any drama a success. Waris Shah was a stalwart when it comes to entertain the reader. He takes the control of situation and acts as a narrator, a director, a stage manager and a light controller simultaneously.

ناٹک دے کھیتر وچ ٹڈھلام یونانیاں دا اے۔ اوہناں ای ڈرامے دی ریت دے ٹڈھلے ناک نقشے متھے۔
 کلاسیکی یونانیاں لاگے ناک نوں لگ بھگ مذہب دا درجہ پراپت سی۔ سکندر جدوں وی کسے علاقے اُتے جت دا
 جھنڈا لہراؤندا تاں جشن وچ ناک ضرور کھیڈیا جاندا سی۔ یونانیاں دے وچار موجب ناک دا اصل مقصد، کتھارسس،
 ٹریجڈی راہیں ای حاصل ہوسکدا اے۔ ارسطو دی ”De Poetica“ وچ ٹریجڈی بارے انج لکھیا اے:

“A tragedy, then, is the imitation of an
 action that is serious and also, as having
 magnitude, complete in itself; in language
 with pleasurable accessories, each kind
 brought in separately in the parts of the
 work in a dramatic, not in a narrative form,
 with incidents arousing pity and fear,
 wherewith to accomplish its catharsis of
 such emotions.” (1)

ناٹک کاردا بہت وڈا امتحان ہوندا اے کہ اوہنے دوتن گھنٹے یاں اک گنے متھے ویلے وچ بندے دی پوری
 حیاتی دی جھاکی وکھاؤنی ہوندی اے۔ ابھی کلا دی کاریگری ہوندی اے کہ اوہ ایہناں چند گھنٹیاں وچ پوری حیاتی
 دے تاثر تے کرداراں دے رجھویاں نوں کیوں اُبھاردا اے۔ پردھان پاتر دی حیاتی دے کیہڑے واقعے جوڑ کے
 ناک اُساردا اے تے کیہڑیاں نوں چھڈ دیندا اے۔ اوس ناک وچ حقیقت دا تاثر دینا ہوندا اے تاں جے ویکھیار
 نوں اوہ سبھ کجھ سچ لگے تے سُنیز نوں صرف سن کے اکھاں موہرے اوہ منظر اُسردا وکھالی دیوے۔ Barbara
 Czarniawska ہوراں دے آکھن موجب ناک:

“.... is constructed around three
 dimensions; the chronicle (what is

happening), the mimesis (how does it look, a dimension that allows the listener to construct a visual picture of the events), and the emplotment (how things are connected; a structure that makes sense of the events.”(2)

کسے وی کہانی نوں بیان کردیاں شاعر، جیہڑے واقعیان دی چون کردا اے اوہ حیاتی بارے اوہدے وچاراں دی دس پاوندے نیں۔ وگی دے طور تے دودھ دا اک ادھ بھریا گلاس دوو کھو دکھ بندیاں نوں دکھاؤ، اک آکھے گا 'ایہہ ادھا بھریا ہو یا اے، دو جا آکھدا اے، ایہہ ادھا خالی اے۔ دوہاں دی گل ٹھیک اے، پر دوہاں دے بیانن ڈھنگ توں حیاتی بارے اوہناں دا نظریہ سامنے آوند اے۔ اک حیاتی وچوں اونٹنیاں ویکھن دا عادی اے تے دو جا پورتیاں۔ قصہ ہیر بہت سارے شاعران لکھیا۔ کہانی دے اصل ڈھانچے نوں چھڈ کے واقعیان تے کرداراں دا ڈپھیڑ سبھ کول ہے۔ ارسطو موجب واقعیان دی چون تے ترتیب ای اصل وچ پلاٹ اے:

“The Fable, in our present sense of the term, is simply this, the combination of the incidents, or things done in the story.”(3)

دنیا بھر دے نائک وچ خیر تے شر دا ٹا کرا ہوندا اے تے بخت خیر دی ہوندی اے۔ ایہہ اکارن ایہہ ہے کہ معاشرے نوں رہن دے قابل بناون لئی انساناں نوں اک دو جے لئی قبولن جوگ بناون دی لوڑ اے تے ایہہ لوڑ چنگی اخلاقی تربیت راہیں ای پوری ہوسکدی اے۔ نائک یاں ڈراما ایہہ دے لئی بہت اثر جوگ وسیلہ اے۔ آکھیا جاندا اے کہ اک تصویر ہزار لفظاں دے برابر ہوندی اے۔ ڈراما وی تصویراں دا مجموعہ ہوندا اے۔ ایس لئی ایہہ حیاتی نوں بہتر ڈھنگ نال پیش کرسکدا اے۔ نائک کرداراں دے ٹکراء نال اُسردا اے۔ عذرا و قارہوراں دے آکھن موجب:

”کھیل دراصل کرداروں کے تضاد سے ابھرتا ہے۔ وارث نے اس اصول کو ماہرانہ انداز میں استعمال کیا ہے اور جگہ جگہ تضاد کو ابھار کر تضاد پیدا کیا ہے۔ اس سے کھیل کا ماحول پیدا ہوتا ہے اور اس کے ساتھ وارث شاہ کی مکالمہ نگاری کھیل کے رنگ کو مزید ابھارتی ہے۔“ (4)

وارث شاہ دی ہیرا اک سپھل نائک دیاں ساریاں منگاں پوریاں کردی اے۔ ایس وچ رومانس، کامیڈی، ٹریجڈی تے شاعرانہ گن، سبھ کچھ بہت بھرواں اے۔ وارث شاہ نے نائک وچ بہت وڈا تجربہ کیتا اے۔ اوس خیر تے شردی تھان پکھنڈ دے ٹا کرے تے کہانی دا سبھ توں سوہنا حصہ اساریا اے۔ وارث دی ”ہیر“ وچ رانجھے تے سہتی دے مکالمے بعض پکھوں بہت جاندارنیں۔ کمال ایہہ اے کہ اتھے دوویں دھراں کُوڑیاں نیں، پر دوویں سچ دیاں دعویٰ رانیں۔ رانجھا جوگی بن کے ساری کھیڈ رچا وندا اے، پراوہ اصل وچ جوگی نہیں۔ سہتی کجک بندی اے، پراوہ وی باہروں ہور تے اندروں ہور اے۔ دوویں لہا پڑ پاوندے نیں پر مندے نہیں۔ رنگ پور وڑ دیاں ای رانجھے نوں عیالی ٹکر دا اے۔ رانجھا اوہنوں انج اپنا تعارف کرا وندا اے:

ہمیں لنک باشی چلے کُنہھ میلے، ہمیں پنچھی سمندروں پار دے جی
باراں برس بیٹھے باراں برس پھر دے، ملن والیاں دی کل تار دے جی

وارث شاہ میاں چارے چک بھوندے، ہمیں قدرتاں کوں دید مار دے جی (5)

اتھے نائک دے حوالے نال ویکھیا جائے وارث شاہ نے سوادلی حالت پیدا کیتی اے۔ نائک ویکھیار نوں سار ہوندی اے کہ رانجھا عیالی نوں چکر دیندا پیا اے۔ انج وارث شاہ ویکھیار نوں نائک نال جوڑی رکھدا اے۔ ایہدی اک ہور ونگی اتھے دکھالی دیندی اے، جدوں ہیر سپ لڑن دا پنج کردی اے تے رانجھا ماندیری بن کے آوندا اے۔ جوگی دے آون نوں وارث شاہ نے انج چھبا کے بیان کیتا اے کہ ویکھیار نوں اک جت دا احساس ہونا شروع ہوندا اے کہ اوہ اوس گل دا جانو اے، جیہڑی کھیڑیاں نوں نہیں پتہ۔ اتھے وارث دا قلم بیان دیاں سکھراں نوں چھو ہندا اے:

بھٹھا کھنڈتے کھیر دا پیارا کھا، رنڈا گھلیا ساک کراونیں نوں

راکھاں جواں دے ڈھیر دا گدھا ہو یا، انھا گھلیا حرف لکھاونے نوں (6)

وارث شاہ اک مہان نائک کاراے۔ اوہنوں ایہہ گراؤندا اے کہ کدوں دیکھیاریاں سنیر نوں اگلی
واپرنی دی جھاکی وکھا کے قصے وچ دلچسپی ودھاوئی اے۔ ایہہ جھاکی وکھاوندیاں ای اوہ ہا سے داہڑھ لے آؤندا اے
انج نائک وچ کامیڈی دیاں لوڑاں وی پوریاں کردا اے۔ اتے بیانیہ حالتاں نوں چیتے کر کے ای ہا ساچھٹ جاندا
اے۔ بھکھے کولوں کھنڈ کھیر کیوں بچ سکدا اے یاں کھوتے کولوں جواں دا ڈھیر کیوں محفوظ رہ سکدا اے۔ کئی
تھاواں تے وارث شاہ صرف اک نائک کارای نہیں رہندا سکوں نائک دا ہدایت کرتے سٹیج مینجر وی بن جاندا
اے۔ سجاد حیدر ہوراں دے آکھن موجب:

”کدھرے تے وارث ہوریں راوی دے کردار وچ قصے دے اک

حصے نوں دو جے حصے نال ملاؤندے نیں۔ کدھرے اک سٹیج مینجر

کرداراں نوں صحیح موقع تے (ENTRY) دیندے نیں۔

ایہدے نال نال اوہ منظر نگاری دے ذریعے سٹیج دے مناسب سیٹ

(SET) وی تیار کردے نیں۔ ایہہ ساریاں ضرورتاں کوئی اجیہا

لکھن والا ای پوریاں کر سکدا اسی جہنوں ڈرامے دیاں لوڑاں دا پورا

پورا علم ہووے۔“ (7)

راجھا ہیر دے پلنگھ تے آن سوندا اے۔ ہیر نوں خبر ہوندی اے تاں اوہ سہیلیاں نوں نال لے لے کے

آجاندی اے۔ پہلاں تاں جھبیل اوہدی کاوڑ دا نشانہ بندے نیں تے مار کھا کھا کے لہو لہان ہو جاندا اے نیں تے

پھیر اوہ رانجھے ول ودھدی اے۔ آکھ کے اپنی طاقت تے ہنکاردا اعلان کردی اے تے رانجھے دے کول اپڑ کے

آکھدی اے:

اٹھیں ستیا سبج اساڈڑی توں، لٹا سسری وانگ کیہ پیاہیں وے

راتیں کتے انیندرا کٹیو ای، ایڈی نیند والا لڑھ گیاہیں وے (8)

ایس سارے پس منظر نوں ذہن وچ رکھ کے اگلے بند وچ کس طرحاں ہیر، رانجھاتے راوی (شاعر)
اپنے اپنے مکالمے بول کے اپنا اپنا رول نبھاوندے نیں۔

شاعر (بطور سٹیج مینجر): کوکے مارہی مارتے پکڑ چھمک، پری آدمی تے قہروان ہوئی
رانجھا: رانجھے اٹھ کے آکھیا ’واہ سجن‘

ہیر: ہیر ہس کے تے مہربان ہوئی (9)

ہیر دے حسن دیاں تعریفیاں تاں شاعر پہلاں ای راوی بن کے کر چکیا اے۔ ہن رانجھے دا تعارف

انج کرواندا اے:

شاعر (بطور راوی): کچھ ونجھلی کن دے وچ والا، زُلف مکھڑے تے پریشان ہوئی

بھنے وال چوٹی بھواں چن رانجھا، نین کجے دی گھمسان ہوئی

صورت یوسف دی ویکھ طیموس بیٹی، سنے مالکی بہت حیران ہوئی

نین مست کلدیجڑے وچ دھانے، ہیر گھول گھتی قربان ہوئی

شاعر (بطور سٹیج مینجر): آء بغل وچ بیٹھ کے کرے گلاں، جیویں وچ قربان کمان ہوئی

بھلا ہو یا میں تینوں نہ مار بیٹھی، کائی نہیں سی گل بے شان ہوئی

روپ جٹ دا ویکھ کے جاگ لدھی، ہیر گھول گھتی قربان ہوئی

ہیر:
شاعر (بطور راوی):

وارث شاہ نہ تھاؤں دم مارنے دی، چارچشماں دی جدوں گھمسان (10)

وارث شاہ دی کلا دانویکلا گن اے کہ اوس کنا کجھ اک تھاں اکٹھا کر چھڈ یا اے۔ اوہ شاعر، پاترتے

ویکھیار وچ اجیہا سا نگا بنا وندا اے، جیہڑا کسے وی تھاں ناک دا ٹپو ڈگن نہیں دیندا۔ منظر نگاری ناک وچ بہت

اہم کردار ادا کر دی اے۔ ایس پکھوں وی وارث شاہ نے کمال دکھایا اے:

چڑی چوبکدی نال جاں تڑے پاندھی، پپیاں دودھاں دے وچ مدھانیاں نیں (11)

سٹیج نوں ذہن وچ رکھ کے منظر دی گل کرے تاں وارث شاہ دے فن دی داد دینی پیندی اے کہ اوس سٹیج

اُتے انج دی سویر وکھا کے منظر وچ سچے پنجابی جیون والا رنگ بھر چھڈ یا اے۔ سٹیج مینجر دے طور تے وارث شاہ اپنے

کرداروں منج تے چاڑھن لگیاں بہت محنت نال تراش کے انج دا بانا پوایا اے کہ اک ماہر Costume Designer لگدا اے۔ ہیرتے رانجھے دی پہلی ملاقات ویلے اوہ ہیردی انٹری انج کراوندا اے کہ ہیرنوں تیار کرن لئی ون سونے کپڑے، گہنے، ہارشدنگاری وستاں تے دنیا بھر وچوں حسن دیاں تشبیہاں اوس کارن ڈھوچھڈ دا اے۔ ہیردے حسن دی تعریف لئی وارث شاہ دیسی تشبیہاں تے استعاریاں دے نال نال ولایتی سبب، حضرت امام حسینؑ دی تلوار دی نوک، چین دی چترکاری تے روم دے نقش نگار دا وی ذکر کیتا اے۔ ہیردے حسن دا بیان وارث شاہ کول بہت لمتا اے۔ دیسی تشبیہاں دی سوہنی ورتوں ویکھن لئی صرف اک مصرعہ تمام نقشہ اگھیر دا اے:

گردن کونج دی انگلاں روانہ پھلیاں، ہتھ کولڑے برگ چنار وچوں (12)

ناٹک وچ سٹیج اُتے پنیاں وستاں (Stage Props) ناٹک دا ضروری تے اہم انگ ہوندیاں نیں۔ کیوں جے پردہ اٹھیا جن پکھوں ویکھیا ردی پہلی نظر ایہناں تے ای جاندی اے تے کرداراں دے منج اُتے آون توں وی پہلاں ایہناں نوں ویکھ کے ہوونے سین نوں سمجھن وچ لاجھ ملدا اے۔ ایہہ کرداراں نوں اُبھارن تے ناٹک دا ماحول بناون وچ مدد دیندیاں نیں۔ وارث شاہ نے جدوں وی منظر بدل لیا تاں ایہناں ول بہت دھیان دتا۔ ونگی پاروں جدوں داج دے سامان دا بیان آوندا اے تاں ہر چیز منج اُتے پئی محسوس ہوندی اے۔ پنجاب دے پنڈاں وچ آج وی ایہہ رواج پرچلت اے کہ داج دا سامان ویہڑے وچ کھلار کے سوانیاں نوں سدا دتا جاندا اے کہ آکے داج ویکھ لین۔ داج کھلارن دی ایہہ رسم مایاں دے گھروں ہوندی اے تے ساہورے گھر جا کے وی۔ Stage Props سیٹ کرن مگروں وارث شاہ لائٹ دا کنٹرول سنبھالدا اے تے اک بہت ہنڈھے ورتے لائٹ مین وانگوں اک اک شے نوں Spot Light نال فوکس کردا اے۔ ایہہ سارا کجھ ایسے ماہرانہ ڈھنگ نال اے کہ لائٹ دی اک تھرو نال صرف اکو قسم دیاں شیواں ای وکھالی دیندیاں نیں۔ جے گھنیاں دی گل ہوئی اے تاں اک تھرو وچ صرف گہنے ای وکھالی دیندے نیں:

کنگن نال زنجیریاں پنچ منیاں، ہار نال لوگیر پورا نیونیں
ترگا نال کپوراں دے جُٹ سچے، توڑے پانوٹے گجریاں چھائیونیں
پھونچی چونکیاں نال حمیل مالا، مہر بچھوے نال گھڑائیونیں
سوہنیاں الیاں نال پازیب پکھے، گھنگھراں دے گھنگھرو لائیونیں

جوی مال نگری تے چونپ کلیاں، کان پھول تے سیس بنا یونیں (13)
 جے کپڑیاں دی گل ہوئی اے تاں رنگ برنگ دے کپڑے وی اک تھرو نال ای دکھالی دیندے نیں۔
 شاعری وچ ایس قدر جان اے کہ انج جا پدا اے جیویں ہر لباس پاکے زنانیاں سامنے کھلوتیاں نیں:
 لال گھگھرے کا ڈھویں نال مشرو، مشکی پگاں دے نال تسلیڑے نیں
 دریائی دیاں چولیاں نال مہتی، کنخواب تے چنیاں پیلڑے نیں
 لوک بند تے عنبری بادلاسی، زری خاص چوتار رسیلڑے نیں
 چار خانے ڈورے ملہلاں سن، چھولی جالیاں سبھ سکھیلڑے نیں
 الاہ تے جھالیاں جھمیاں سن، شیر شکر گلبدن رسیلڑے نیں (14)
 جے وارث شاہ سٹیج تے پئے بھانڈے دکھانے چاہے نیں تاں اک لائٹ تھرو وچ صرف بھانڈے ای
 دکھالی دیندے نیں۔ انج جا پدا اے کہ جیویں بھانڈیاں توں اڈھو رکھجے ہے ای نہیں:

سرے داناں تھالیاں تھال چھنے، لوہ کڑچھ تے نال کڑاہیاں دے
 کول بہوں گنیں نال سن طبل بازاں قاب اتے پرات پرواہیاں دے
 تچھے بیلوے دوہنیں دیگچے بھی، نال خونچے طاس بادشاہیاں دے
 پٹ اتے پٹیہراں داج دتے، جگر پاٹ گئے ویکھ راہیاں دے
 گھمیاں نے مٹاں دے ڈھیر لائے، ڈھکے بہت بالن نال کاہیاں دے (15)

ایہہ ساریاں وستاں نالو نال ای پنیاں ہوئیاں نیں، پروارث شاہ ایہہ سبھ اکٹھا دکھا کے گھڑمس نہیں
 مچایا۔ کردار نگاری ول وی وارث شاہ اُچھا دھیان دتا اے۔ اک چنگے ناک کاروانگوں کردار دے پہلی واری منج تے
 آن نال ای وارث شاہ ویکھیا ردی راءنوں مرضی موجب ڈھال لیندا اے۔ ونگی دے طور تے رانجھے دا کردار ای
 ویکھ لوو۔ ناک دے ڈھ وچ اوہدے پیو دا مرنا تے پھیر بھراواں داساڑا، رانجھے دا ویکھیا رنال اجیہا سا نگا جوڑ دے
 نیں کہ پھیر اوہ سارے قصے وچ رانجھے دا حمایتی بنیا رہندا اے۔ رانجھے نال ہوون والی ودھیکی اوہنوں اپنے نال
 ہوئی ودھیکی لگدی اے تے رانجھے دی جت اپنی جت۔ ہیر ودا کردار ہوونا وی انج ای چاہیدا اے، کیوں جے

لاشعوری طور تے ہر ویکھیا راپنے آپ نوں ہیر و دی تھان رکھ کے ای نائک ویکھدا اپیا ہوندا اے۔ وارث شاہ نے کیدونوں ولن بنایا اے۔ کید و دی پہلی انٹری کجھ انج اے:

کید و ڈھونڈ دا کھوج نوں پھرے بھوندا، بالنس چوری دی بیلویں آوندی ہے

وارث شاہ میاں ویکھو ٹنگ لنگی، شیطان دی کلا جگاوندی ہے (16)

صرف لفظاں دی چون نال ای وارث شاہ نے رہندے قصے وچ کید و دا کردار واضح کر چھڈیا اے۔ اوہ چوری دی صرف خوشبو سٹنگھ کے ای اڑ جاندا اے۔ کیدونوں لنگڑا دس کے شیطان دی کاریگری نال وی جوڑیا اے۔ اوہدی پہلی انٹری ای رنگ وچ بھنگ پاون والی تے پیاردی بنی کھیڈنوں وگاڑن والی ہوندی اے۔ انج وارث شاہ دے کجھ ہور دس پنا ای ویکھیا راونوں ولن دے طور تے پچھان لیندا اے۔ سہتی دے کردار وچ وارث شاہ نے اک کپتی رن دے سارے گن دکھائے نیں۔ نائک وچ سبھ توں لہا مکالمہ سہتی تے رانجھے دا ای اے۔ سہتی دے کردار راہیں وارث شاہ نے پھڈے باز سوانیاں دی نفسیات نوں وی کھول دکھالیا اے۔ سہتی حدوں ودھ اتھری اے، پراہیہ وی سچ اے کہ اتھرے لوک جدوں دلوں کسے نال سا ننگا بنا لین تاں پھیراوس سانگے کچھے جان دی بازی لاونوں وی نہیں کھلوندا۔ سہتی نے وی انج ای کہتا۔ پہلاں تاں اوس ہیر تے رانجھے نال متکالائی رکھیا، پر جدوں اوس اوہناں دی مدد کرن دا سوچ لیا تاں پھیراوس ہیر نالوں وی ودھ کے اوہناں دے مُر ملاپ دے آہر کیتے۔

وارث شاہ پہلاں کنی واری لکھی جا چکی کہانی نوں بیان کہتا۔ واقعات تاں اوہی رکھے، پراہیہناں وچ مکالماتی رنگ ودھا کے ایہنوں اک سسھل نائک داروپ دتا۔ اوس پاتراں نوں پوری کھلھ دتی۔ جدوں دو پاتر مکالمہ کردے ہوندے نیں تاں ویکھیا رنوں نتارا کرنا اوکھا ہو جاندا اے، جو وارث شاہ کہہدا کجھ ماردا پیا اے؟ دوہاں پاتراں نوں بھڑا کے اوہ آپ لانجھے ہو جاندا اے تے وچ کوئی اڑتی نہیں پاوندا۔ اوہدے کردار اپنے زور تے چلدے نیں۔ جتھے وی ٹکرا والی حالت آئی اے او تھے دھیان دیووتاں ایہہ گل منی پئے گی کہ اوس کسے کردار نال ودھیکی نہیں کیتی۔ مولوی تے رانجھے دے مکالمیاں وچ، قاضی تے ہیر دے مکالمیاں وچ، رانجھے تے بالنا تھ دے مکالمیاں وچ، رانجھے تے عیالی دے مکالمیاں وچ تے پھیر سہتی تے رانجھے دے مکالمیاں وچ وارث شاہ اُکا پاسے تے کھڑا اے، جیویں اوہنوں اپنے پاتراں تے پورا بھروسہ اے کہ آپ ای کسے سٹے تے اڑ جان گے۔

حوالے

- 1- Richard Mckeon, The Basic Works of Aristotle (New York: Random House, 1941) 1463
- 2- Barbara Czarniawska, Narratives in Social Science Research (London: SAGE Publications, 2004) P. 23
- 3- Mckeon 1460
- 4- عذراوقار، وارث شاہ، عہد اور شاعری، اسلام آباد: ادارہ تاریخ و تہذیب و تمدن اسلامی، 1981ء، ص 99
- 5- وارث شاہ، ص 328
- 6- وارث شاہ، ص 708
- 7- سجاد حیدر، ”ہیر وارث شاہ--- اک نزول ڈرامہ“، پنج دریا، 10-11-12 (1969)، ص 172
- 8- وارث شاہ، ص 60
- 9- وارث شاہ، ص 61
- 10- وارث شاہ، ص 62
- 11- وارث شاہ، ص 62-63
- 12- وارث شاہ، ص 62
- 13- وارث شاہ، ص 57
- 14- وارث شاہ، ص 210
- 15- وارث شاہ، ص 213
- 16- وارث شاہ، ص 214